

Kowalczyk, Elżbieta

Profesor Aleksander Gieysztor - przyjaciel archeologii i archeologów

Przegląd Historyczny 91/1, 69-76

2000

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

ELŻBIETA KOWALCZYK
Uniwersytet Warszawski
Instytut Archeologii

Profesor Aleksander Gieysztor — przyjaciel archeologii i archeologów

We wspomnieniu o Profesorze Aleksandrze Gieysztorze Henryk Samsonowicz napisał, że był on archeologiem¹. Otóż Profesor nie był archeologiem w dosłownym znaczeniu, nigdy nie prowadził badań wykopaliskowych, nie napisał też żadnej pracy ściśle archeologicznej. A jednak właśnie Jemu archeologia polska zawdzięcza bardzo wiele, bowiem jak mało kto po zakończeniu II wojny światowej rozumiał on i cenił wkład archeologii w poznanie historyczne. Traktując archeologię jako samodzielną dyscyplinę historyczną, zaliczał ją do nauk pomocniczych historii, mając na względzie jej miejsce w odtwarzaniu dziejów ludzkości.

Profesor, będąc przede wszystkim historykiem wieków średnich, wiedział, że wobec ubóstwa źródeł pisanych i braku nadziei na powiększenie ich zasobu, dla rozwiązania wielu istotnych problemów, zwłaszcza tych dotyczących początków państwowości polskiej, nie wystarczy sporządzenie nowych kwestionariuszy pytań czy skonstruowanie nowych teorii badawczych, należy natomiast dotrzeć do ukrytych pokładów informacji. Aby to uczynić, trzeba przede wszystkim pozyskać źródła materialne, a następnie zinterpretować je z zastosowaniem właściwego warsztatu badawczego. Dlatego też Profesor zawsze popierał prowadzenie prac wykopaliskowych, żywo się nimi interesował i namawiał swoich uczniów do pogłębiania wiedzy w tej dyscyplinie historycznej. Przywiązywał wiele uwagi do prowadzenia studiów multidyscyplinarnych, zwłaszcza w dziedzinie historii kultury materialnej, łączących pogłębioną wiedzę i warsztat historyka z umiejętnościami archeologa, etnografa, historyka sztuki, numizmatyka, religioznawcy, a nieraz i przyrodnika.

Sądzę, że niewielu z archeologów pamięta, a młodszy z pewnością nie wiedzą, że to właśnie Profesor wprowadził do polskiej literatury mediewistycznej termin *wcześniejsze średniowiecze*, który wcale nie oznacza najstarszego średniowiecza słowiańskiego², a wyłącznie okres kształtowania się państw słowiańskich.

¹ „Polityka” 1999, nr 8 (2181), s. 76.

² Do takiego nieporozumienia terminologicznego doszło na ostatniej wystawie *Słowianie w Europie wcześniejszego średniowiecza* w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie. W wydany przy tej okazji katalog zamieszczono artykuł Profesora, *Półtrzecia wieku badań starożytności słowiańskich* [w:] *Słowianie*

Swoje archeologiczne zainteresowania mógł Profesor rozwinąć w chwili podjęcia po II wojnie światowej, w końcu lat czterdziestych, przygotowań do obchodów tysiąclecia państwa polskiego. To wówczas, gdy w 1948 r. stał się członkiem Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego, a następnie w latach 1953–1955, kiedy wraz z innymi badaczami doprowadził do powstania Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN i został jego wicedyrektorem, rozpoczęła się przygoda Profesora z archeologią. Przygoda tym ciekawsza, że podjęte lub nadzorowane przez te instytucje prace wykopaliskowe dostarczyły całkiem nieoczekiwanych odkryć o olbrzymim ciężarze gatunkowym, radykalnie zmieniając naszą dotychczasową wiedzę o początkach państwowości polskiej.

Nie miejsce tu na ocenę przeprowadzonych wówczas prac wykopaliskowych, a zwłaszcza proponowanych przez archeologów interpretacji, które w pewnym stopniu zostały w późniejszych latach zweryfikowane negatywnie. Ważne jest to, że dzięki tym badaniom polska archeologia utrwaliła swoje miejsce wśród nauk historycznych, rozwinęły się uniwersyteckie studia archeologiczne, wykreowane zostało liczne grono polskich archeologów, a popełnione wówczas błędy mobilizowały do kolejnych badań. Profesor z racji zajmowanego stanowiska, ale przede wszystkim z powodu własnych zainteresowań, stale był obecny zarówno na badanych stanowiskach archeologicznych (tu należy wspomnieć o szczególnym zainteresowaniu badaniami tzw. Grodów Czerwieńskich), jak i na organizowanych w trakcie ich prowadzenia sesjach i konferencjach. Jego postać z łatwością rozpoznajemy na licznych fotografiach i odnajdujemy w spisach uczestników.

Bibliografia prac Profesora za lata 1935–1988³ obejmuje kilkadziesiąt obszernych i drobnych publikacji, referatów i głosów w dyskusjach na archeologicznych konferencjach krajowych i międzynarodowych, poświęconych dorobkowi oraz ocenie polskich prac archeologicznych i proponowanych interpretacji, w kontekście ich wkładu w poznanie polskiego wczesnego średniowiecza, sprawozdań z odbytych wycieczek⁴, a przede wszystkim

w *Europie wcześniejszego średniowiecza*, red. M. Miśkiewicz, Warszawa 1998, s. 15–23 (wraz ze streszczeniem angielskim). Nikt nie przypuszczał, że było to pożegnanie Profesora z archeologią.

³ Pełną bibliografię prac Profesora za lata 1935–1975 zestawily Maria Koczerska, Ewa Suchodolska i Janina Zwolińska w *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, Warszawa 1976, s. 9–56 oraz Maria Koczerska za lata 1976–1988 wraz z uzupełnieniami w *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, Warszawa 1991, s. 5–24. Pragnę zwrócić uwagę na to, że w obu opracowaniach autorki czasami jednym numerem obejmowały kilka odrębnych publikacji (np. szerszą i węższą wypowiedź, odpowiedzi w dyskusji), a opuszczenie numerów w niektórych czasopismach, przy braku ciągłej paginacji, zmusza do własnych poszukiwań. Odnotowujemy też pominięcia pojedynczych publikacji.

⁴ Rozpoczyna je pominięta w bibliografiach pozycja A. Gieysztor, *Wąły Śląskie*, PH t. XXXIX, 1949, z. 2, s. 205. Następnie są to: *Periodyzacja dziejów polskich do wieku XIII na podstawie badań historycznych i archeologicznych* [w:] *Pierwsza Konferencja Metodologiczna Historyków Polskich w Otwocku* t. I, Warszawa 1953, s. 228–243; *Sesja naukowa poświęcona badaniom nad początkami państwa polskiego w Toruniu w dniach 29–30 listopada 1952 r.*, „Zapiski TNT” r. XIX, 1953, s. 346–348; *Prace badawcze na obszarze Grodów Czerwieńskich*, KH t. LX, 1953, nr 1, s. 302–316; *Polskie badania w Grodach Czerwieńskich w latach 1952 i 1953*, „Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego” t. III, 1954, nr 1–6, s. 144–153; *Badania nad początkami formacji feudalnej i powstawaniem państwa polskiego, prowadzone w dziesięciolecie 1945–1954* [w:] *Pierwsza Sesja Archeologiczna IHKM PAN w Warszawie 5 V–8 V 1955*, Wrocław 1957, s. 237–267 i 289–295 oraz streszczenie tej wypowiedzi [w:] „Sprawozdania z czynności i posiedzeń PAN” t. III, 1955, s. 119–121; *Dzieje starożytne i średniowieczne Śląska*, KH t. LXVI, 1959, nr 1, s. 275; *Odkrycia archeologiczne w Kaliszu*, ibidem, s. 277–278; *Problemy historii Będzina*,

kim z działalności Kierownictwa Badań⁵. Większość z nich opublikowana została w czasopismach historycznych: „Przegląd Historyczny”, „Przegląd Zachodni”, „Kwartalnik Historyczny”, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, a celem ich było zapoznanie środowiska historycznego, czy nawet szerzej — inteligenckiego, z osiągnięciami polskiej archeologii średniowiecznej, wskazanie wspólnych z historią perspektyw badawczych czy istoty i potrzeby podjęcia badań nad historią kultury materialnej⁶. Nie zabrakło też prac przedstawiających osiągnięcia polskiej archeologii na forum międzynarodowym⁷ i przybliżających polskim badaczom osiągnięcia archeologicznych środowisk europejskich⁸ oraz recenzji prac archeologicznych i numizmatycznych, tak polskich⁹, jak i ob-

ibidem, s. 278–279; *Zakres badań nad początkami państwa polskiego a prace archeologiczne i historyczne nad najstarszą Wiślicą* [w:] *I Konferencja Naukowa w Warszawie 23 i 24 marca 1960. Referaty i dyskusje*, Warszawa 1962, s. 7–13, 98–101; *Bałtowie i Słowianie w starożytności i we wczesnym średniowieczu (Symposium polsko-razdzieckie poświęcone kontaktom bałtostowiańskim)*, KHKM t. XIV, 1966, nr 1, s. 129–131; głos w dyskusji na tymże sympozjum, „Acta Baltico-Slavica” t. VI, 1969, s. 259–262; *Aux origines de la ville slave: ville de grands et ville d'État aux IXe-XIe siècles* [w:] *I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej. Warszawa 14–18 IX 1965*, t. IV, Warszawa 1968, s. 129–135; ibidem, głos w dyskusji, s. 169–171; *Najstarsze grody przed X wiekiem. Układ urbanistyczny w wiekach X–XII i początki jego przebudowy w wieku XIII* [w:] *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku*, Warszawa 1971, cz. 1, s. 55–68.

⁵ *Polskie millenium. Z zagadnień współpracy historii i archeologii wczesnodziejowej*, PH t. XXXVIII, 1948, z. dod. s. 391–406; *Badania nad początkami państwa polskiego*, ibidem, t. XXXIX, 1949, nr 2, s. 202–205; *Program prac nad początkami państwa polskiego*, „Ochrona Zabytków” t. II, 1949, nr 3, s. 145–154; *Badania nad genezą państwa polskiego*, „Przegląd Zachodni” t. VI, 1950, t. I, nr 3–4, s. 169–195; *Badania początków państwa polskiego*, „Życie Nauki” t. V, 1950, nr 1–2, s. 79–88; *O przeglądowym atlasie wczesnodziejowym ziem polskich*, „Sprawozdania PAU” t. LI, 1950, s. 210–211; *Problematyka i organizacja badań nad początkami państwa polskiego*, „Wiadomości Historyczne” t. III, 1950, nr 2 (11), s. 15–25; *Polskie badania wczesnodziejowe w r. 1950*, „Przegląd Zachodni” t. VII, 1951, t. I, nr 1–2, s. 193–263; *Badania nad polskim wczesnym średniowieczem*, ibidem, t. VIII, 1952, t. II, nr 5–8, s. 299–365; *Dorobek badań nad polskim wczesnym średniowieczem 1948–1952*, „Życie Nauki” t. VII, 1952, nr 7–8, s. 195–202; *Kierownictwo badań nad początkami państwa polskiego*, „Przegląd Zachodni” t. IX, 1953, t. I, nr 1–3, s. 206–254; *Kierownictwo badań nad początkami państwa polskiego w latach 1949–1952*, „Zapiski Archeologiczne” z. 2, 1953, s. 56.

⁶ *Niektóre potrzeby badań nad materialnymi warunkami bytu we wcześniejszym średniowieczu polskim*, KHKM t. II, 1954, nr 4, s. 599–618; *W sprawie historii kultury materialnej*, „Nauka Polska” t. IV, 1956, nr 1, s. 37–46; głos w dyskusji *Koncepcja historii kultury materialnej*, KHKM t. XIX, 1971, nr 1, s. 114.

⁷ Jest to sprawozdanie napisane razem z W. H e n s l e m i K. M a j e w s k i m: *Polskiej archeologiczkiej iissledowanija poslednich let*, „Sowietskaja Archeologija” t. XXIV, 1955, s. 155–171; oraz większe opracowanie przygotowane z W. H e n s l e m, *Archaeological Research in Poland*, Warsaw 1958; *Archäologische Forschungen in Polen*, Warschau 1958; *Les recherches archéologiques en Pologne*, Varsovie 1958; a ponadto *Villages désertés: bilan de la recherche polonaise* [w:] *Villages désertés et histoire économique, XIe–XIIIe siècle*, Paris 1965, s. 607–612.

⁸ *Badania wczesnodziejowe w Czechosłowacji*, „Przegląd Zachodni” t. VII, 1951, t. 1, nr 3–4, s. 379–389; *Kronika: Belgia, Syria*, „Archeologia” t. III, 1949, s. 384, 396; *Kronika: Francja, Szwajcaria*, ibidem, t. IV, 1950–1951, s. 159, 163; *Kronika: Belgia, Francja, Niemcy, Izrael*, ibidem, t. V, 1952–1953, s. 353, 357–358, 365, 373; *Zagadnienia archeologiczne na Rzymskim Kongresie Historyków*, KH t. LXIII, 1956, nr 3, s. 221–227; *Z pogranicza archeologii i innych nauk pomocniczych na Kongresie Historyków w Rzymie w 1955 r.*, „Archeologia” t. VIII, 1956, s. 105–112; *Z wczesnośredniowiecznych badań archeologicznych w Holandii*, KHKM t. VIII, 1960, nr 1, s. 145–148; *Prace nad wydobywaniem okrętu Wasa*, ibidem, t. IX, 1961, nr 1, s. 176–177.

⁹ W. H e n s e l, *Najdawniejsze stolice Polski, Gniezno, Kruszwica, Poznań*, Warszawa 1960, APH t. V, 1962, s. 207–208; R. K i e r s n o w s k i, *Pieniądz kruszcowy w Polsce wczesnośredniowiecznej*, ibidem, t. VII, 1962, s. 123–125; *Odkrycia w Wiślicy*, Warszawa 1963 oraz *Badania archeologiczne w okolicy Wiślicy*, red. W. A n t o -

cych¹⁰, a nawet prac popularyzujących nowe odkrycia archeologiczne w szerokich kręgach społeczeństwa polskiego¹¹. Wśród recenzowanych prac znalazła się nawet pozycja dotycząca zastosowania fotograficznych metod dokumentacyjno-badawczych w archeologii¹². Kilkakrotnie artykuł, wstęp lub posłowie napisane przez Profesora wprowadzało czytelnika w problematykę badawczą lub przybliżyło sylwetkę autora¹³, a przyczynki i artykuły¹⁴, zwłaszcza te zamieszczone w „Słowniku starożytności słowiańskich”¹⁵ lub w innych wy-

niewicz, P. Biegański, Warszawa 1963, Rozprawy Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej, t. I, II, „Nowe Książki”, 1964, nr 15 (436), s. 625–627; S. Kubiak, *Monety pierwszych Jagiellonów 1387–1444*, Wrocław 1970, SŻr. t. XVIII, 1973, s. 253–254; *Wśród starożytności słowiańskich (Mały słownik kultury dawnych Słowian*, red. L. Leciejewicz, Warszawa 1972), „Nowe Książki”, 1973, nr 7, s. 9–10; *Grodziska Mazowska i Podlasia (w granicach dawnego województwa warszawskiego)*, Wrocław 1976, KHKM t. XXV, 1977, nr 4, s. 550–551.

¹⁰ I. Borokovský, *O počátcích pra ského hradu a o nejstarším kostele v Praze*, Praha 1949, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury” t. XI, 1949, nr 1–2, s. 145–147; V. Vaněk, *Prvních tisíc let. Předstátní společenská organizace a vznik státu u českých Slovanu*, Praha 1949, PH t. XLI, 1950, s. 268–273; „Archeologické Rozhledy” t. III, 1951, KH t. LIX, 1952, s. 153–154; E. E. Green, *Industrial Archaeology*, „Transactions of the Lancashire and Cheshire Antiquarian Society” t. LXIX, 1959, KHKM t. XI, 1963, nr 3, s. 472; *L archéologie du village médiéval*, Louvain 1967, S r. t. XIV, 1969, s. 256.

¹¹ *O ochronę najstarszych świadectw dziejów polskich*, „Ziemia” t. XLI, 1950, nr 5–6, s. 89–92; *Pierwsze wyniki badań nad początkami państwa polskiego*, „Wieś” t. VII, 1950, nr 3 (234) s. 7; *Ku odległszym początkom naszego państwa i naszej narodowości*, I: *W pierwszych wiekach naszej ery*, II: *Powstanie społeczeństwa feudalnego, państwa i narodowości polskiej*, „Dawna Kultura” t. II, 1955, nr 2, s. 49–56; nr 4, s. 185–194; *Narodziny państwa polskiego. Polska przedmieszkowa*, „Kalendarz Robotniczy”, 1960, s. 38–48; *Rewindykacja Polski najstarszej*, (rec.) P. Jasienica, *Słowiański rodowód*, Warszawa 1961, „Nowe Książki”, 1962, nr 8 (288), s. 457–458; a także *Posłowie* do wyd. 3 tej książki, Warszawa 1978, s. 334–335.

¹² (rec.) E. Matthews, *Photography in Archaeology and Art*, London 1968, SŻr. t. XIV, 1970, s. 275–276.

¹³ *Przedmowa* w: A. Żaki, *Początki Krakowa*, Kraków 1965, s. 5–6; wspomnienie o Józefie Kostrzewskim, *Thumacz przeszłości z pomników po niej pozostałych*, „Kultura”, 1969, nr 46, s. 1, 8; *Przedmowa* w: J. Antoniowicz, *Bałtowie zachodni w V w. p. n. e. — V w. n. e. Terytorium, podstawy gospodarcze i społeczne plemion prusko-jaćwieskich i letto-litewskich*, oprac. J. Tyszkiewicz, Olsztyn 1979, s. IX–XII.

¹⁴ *Archeologia i numizmatyka na Mazowszu przed 170 laty*, „Z otchłani wieków” t. XXVII, 1961, z. 4, s. 366–367; *Urząd wojewodziński we wczesnych państwach słowiańskich w IX–XI wieku*, „Archeologia Polski” t. XVI, 1967, s. 317–325.

¹⁵ Są to następujące artykuły: *Chronologia; Ewangeliarz z Cividale; Jaćwież; Lotaryngia; Małopolska; Mojżesz Węgrzyn* [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, z. dyskusyjny, Wrocław 1958, s. 20–21, 33, 52–53, 61, 67–68, 71–72; dwa pierwsze artykuły, ibidem, t. I, cz. 2, Wrocław 1962, s. 260–261, 462–463 oraz *Dokumenty jako źródła do historii Polski wczesnofeudalnej*, ibidem, s. 360–361; *Feudalizm w Polsce; Gospodarka naturalna i towarowo-pieniężna*, ibidem, t. II, cz. 1, Wrocław 1964, s. 25–35, 133–136; *Iro-szkockie związki z Polską; Jaćwież (2, 4); Kalisz (2)*, ibidem, t. II, cz. 2, Wrocław 1965, s. 292, 305, 306–308, 353–356; *Leszek I, II, III; Leszek, syn Siemowita; Litzyke; Lotaryngia; Małopolska; Mazowsze; Miasta. III. Polska; Mieszko, syn Mieszka I; Mieszko II; Mojżesz Węgrzyn*, ibidem, t. III, cz. 1, Wrocław 1967, s. 48–49, 82, 90–91, 159, 186–188, 218–224, 249–250, 278; *Oda; Odolan*, ibidem, t. III, cz. 2, Wrocław 1968, s. 457, 458; *Patrocinia; Piast; Pismo łacińskie wśród Słowian; Polanie (polscy); Polska; Pompiliusz I i II*, ibidem, t. IV, cz. 1, Wrocław 1970, s. 44–46, 70–71, 116–117, 181–182, 187–193; 226–227; *Schinesghe, Siemomysł; Siemowit (2); Starżowie (2); Świętopelk (trzeci syn Mieszka I z Ody)*, ibidem, t. V, Wrocław 1975, s. 93, 168, 169, 402–403, 585; *Tegemsee (2); Trzemeszno (2); Tynieć (1)*, ibidem, t. VI, cz. 1, Wrocław 1977, s. 41, 191–192, 234–235; *Wanda (2); Warta (2); Wisła; Włócznia; Wojewoda*, ibidem, t. VI, cz. 2, Wrocław 1980, s. 311, 337–338, 486–487, 543, 551–552. Uwaga: cyfra w nawiasie oznacza, że na artykuł składa się z kilku odrębnych wypowiedzi pisanych przez badaczy różnych dyscyplin nauki.

dawnictwach leksykonowych¹⁶, wzbogacały archeologów i badaczy innych dyscyplin o wiedzę historyczną i archeologiczną, wprowadzały w średniowieczne dzieje Polski i krajów słowiańskich oraz Europy. Nie są to oczywiście wszystkie publikacje, w których Profesor wykorzystywał osiągnięcia polskiej archeologii.

Był też Profesor przez wiele lat redaktorem naczelnym lub współredaktorem czasopism: „Kwartalnika Historii Kultury Materialnej” (1953–1968), „Studiów Wczesnośredniowiecznych” (1955–1962), „Archaeologia Polona” (1958–1968) i serii *Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej* (1957–1970) oraz archeologicznych wydawnictw pokongresowych¹⁷. Szczególne ważne miejsce w tej pracy redakcyjnej zajmują „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” i *Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej*. Będąc redaktorem „Kwartalnika”, nie tylko ukierunkował jego profil naukowy i skupił w Radzie Redakcyjnej najwybitniejszych przedstawicieli nauk historycznych, ale do pracy w Komitecie Redakcyjnym wciągnął przedstawicieli nowego pokolenia historyków: Zofię Podwińską, Teresę Wąsowicz, Tadeusza Lalika, Tadeusza Roślanowskiego, Janusza Sztetylę, którzy nie tylko na trwałe zapisali się w polskiej nauce, ale później, po odejściu Profesora z IHKM i Redakcji, kontynuowali jego ideę. Najważniejszą wartością tego czasopisma była i jest jego interdyscyplinarność obejmująca wszystkie etapy dziejów ludzkości, otwarcie na nowe propozycje badawcze płynące ze wszystkich ośrodków i instytucji naukowych, a przede wszystkim umożliwianie startu młodym uczonym. Szczególny nacisk kładł Profesor na zamieszczanie streszczeń wszystkich artykułów w językach kongresowych, a później publikowanie obcojęzycznych artykułów, ułatwiających śledzenie osiągnięć naukowych spoza Polski. Upowszechnianiu polskiej nauki służyło powołanie, ukazującego się co dwa lata, specjalnego dodatku do KHKM — „Ergonu” (1958–1966), wydawanego w językach kongresowych. Jeszcze inną cechą tego czasopisma było prowadzenie obszernych działów recenzji i sprawozdań z publikacji polskich i obcych oraz kroniki naukowej, a także, co warto podkreślić w obecnej dobie, dbałości o rzetelny aparat naukowy i poprawny język publikowanych prac.

Seria *Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej*, a właściwie cztery tworzące ją podserie: *Studia z Dziejów Gospodarstwa Wiejskiego i Studia z Dziejów Górnictwa i Hutnictwa*, ukazujące się od 1957 r., *Studia z Dziejów Rzemiosła i Przemysłu* wydawane od 1961 r. oraz *Studia z Dziejów Osadnictwa* zainicjowane w 1963 r., dowodnie obrazują rozmach i potencjał intelektualny polskiej nauki historycznej. Jest to godne przypomnienia w chwili, gdy nauka polska sprowadzona została do roli natrętnego żebraka, a księgarnie pełne są pięknie wydanych, ale najczęściej wątpliwej jakości tłumaczeń prac obcych.

Ten etap zainteresowań archeologią został uwieczniony udziałem Profesora w zorganizowaniu w 1960 r. wielkiej wystawy milenijnej w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie, przygotowanej razem z profesorami Witoldem Henslem, Kazimierzem Majewskim oraz wieloma współpracownikami, a także opublikowaniem wraz ze Stanisławem Herbstem i Bogusławem Leśnińskim dwóch obszernych opracowań poświęconych polskiemu tysiącleciu, podsumowujących badania nad tysiącleciem państwa

¹⁶ Są to artykuły: *Cyrylica, Ikonoklazm, Lutomiernik, Papier* [w:] *Słownik historyczny sztuk plastycznych. Zeszyt dyskusyjny*, cz. 1, Warszawa 1951, szp. 32–34, 41–45, 54–57, 95–97.

¹⁷ *I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej. Warszawa 14–18 IX 1965*, [t. III] Sekcja 3. *Formowanie się państw słowiańskich*, Wrocław 1970.

polskiego, wydanych w kilku wersjach językowych¹⁸, kilkakrotnie wznawianych oraz już samodzielnie wydaną ich wersję popularnonaukową¹⁹.

Swoich spotkań z archeologią nie przerwał Profesor z chwilą zakończenia działalności Kierownictwa Badań. Nadal żywo interesowały go osiągnięcia kolegów i zawsze wykorzystywał ich odkrycia dla pełniejszego ukazania nie tylko podstawy źródłowej omawianych zagadnień, ale i dla wprowadzenia nowych aspektów interpretacyjnych. Tak było w przypadku badań nad religią Słowian, czy dziejami Mazowsza i Warszawy.

Uprzywilejowaną pozycję wśród archeologicznych zainteresowań Profesora zajmowały prace wykopaliskowe prowadzone w Warszawie i jej najbliższym otoczeniu oraz na Mazowszu. Niestety, z przykrością należy stwierdzić, iż zdarzało się, że prowadzili je, nie waham się użyć tego określenia, pseudobadacze, którzy do wiedzy o początkach Warszawy wnieśli półprawdy lub ustalenia całkowicie nieprawdziwe, nadużywający autorytetu Profesora dla własnych, przyziemnych potrzeb. Badania nad początkami Warszawy zaowocowały wypowiedziami Profesora o początkach jej późniejszych dzielnic: Jazdowa, Żoliborza, Pragi, Mokotowa, Woli, Śródmieścia²⁰, co w znacznym stopniu ułatwiało archeologom osadzenie rezultatów własnych badań w rzeczywistości historycznej.

Gdy w 1971 r. dołączył Profesor do grona uczonych przygotowujących i nadzorujących odbudowę Zamku Królewskiego w Warszawie, wiele uwagi poświęcił prowadzonym tu badaniom archeologicznym, które poprzedziły prace przed rekonstrukcją tej budowli. Z jego inicjatywy powstał na Zamku, na początku lat osiemdziesiątych, Ośrodek Archeologiczny kierowany przez Krystynę Przybysz. Zabytki pozyskane w czasie prac wykopaliskowych prowadzonych na Zamku i w jego najbliższej okolicy znalazły się na stałej ekspozycji.

Pozostając entuzjastą badań archeologicznych, potrafił Profesor zachować właściwy dystans do niektórych przedstawicieli tej dyscypliny, ich postaw naukowych i — co tu dużo mówić — moralnych, a także do ich osiągnięć badawczych, często zalecając swoim uczniom ostrożność w korzystaniu z ich dorobku. Jednocześnie wrodzona życzliwość i chyba wiara w możliwość naprawy natury ludzkiej powodowały, że w otoczeniu Profesora co jakiś czas pojawiali się pojedynczy przedstawiciele tej dyscypliny, prezentujący przeciętny poziom przygotowania erudycyjnego i warsztatowego, pragnący zrobić karierę naukową w cieniu Profesora lub podbudować swój wizerunek. Profesor tolerował ich obecność, a nawet podejmował się recenzji ich prac naukowych lub prac powstających pod ich kierunkiem, wychodząc ze słusznego założenia, że nie można karać doktoranta za brak

¹⁸ Dla uproszczenia podaję tylko numery publikacji w pierwszej z bibliografii wymienionych w przyp. 3: nr 227–228, 236–238, 315–319, 322, 326–327, 344–346, 383, 414–415, 419, 422–424, 489, 526–527.

¹⁹ Jak wyżej 229, 231, 232, 234.

²⁰ *Przeszłość Starej i Nowej Warszawy* [w:] *Trakt Starej Warszawy*, red. D. Kobielski, Warszawa 1953, s. 79–84; *Początki życia miejskiego nad środkową Wisłą i geneza Warszawy*, „Rocznik Warszawski” t. VII, 1966, s. 45–50; *Jazdów — poprzednik Warszawy* [w:] *Liber Josepho Kostrzewski octogenario a venerabilibus dicatus*, Wrocław 1968, s. 502–516; *Pradzieje żoliborskie: od wczesnego średniowiecza do połowy XVIII wieku* [w:] *Żoliborz wczoraj, dziś, jutro*, Warszawa 1970, s. 9–24; *Praga najstarsza (między X i XIV w.)* [w:] *Dzieje Pragi*, Warszawa 1970, s. 7–24; *Na południe od Warszawy przed połową XVIII w.* [w:] *Dzieje Mokotowa*, red. J. Kazimierski, Warszawa 1972, s. 17–35; *Wielka Wola a Warszawa średniowieczna* [w:] *Dzieje Woli*, red. J. Kazimierski, Warszawa 1974, s. 19–28; *Śródmieścia Warszawy dzieje najstarsze* [w:] *Dzieje Śródmieścia*, red. J. Kazimierski, Warszawa 1975, s. 29–46.

właściwej opieki naukowej ze strony promotora i zamykać mu drogi do dalszej kariery zawodowej. Zdarzały się przy tym wręcz anegdotyczne sytuacje. Oto na przykład w recenzji jednej z archeologicznych prac doktorskich Profesor wyraził pogląd, że przedstawiona praca złożona jest właściwie z trzech innych. Niestety, tej aluzji nie pojął ani promotor, ani doktorant i ku zdziwieniu Profesora autor pracy zaczął upowszechniać opinię, że przedłożona praca ma wartość trzech rozpraw doktorskich.

Uczestnicy prowadzonego przez Profesora seminarium magisterskiego nader często pisali prace z pogranicza historii i archeologii oraz innych dyscyplin historycznych. Niektórzy z nich obok studiów historycznych uczęszczali na zajęcia z archeologii, kończąc je zdobyciem drugiego magisterium, innym z przyczyn pozanaukowych możliwość tę odebrano.

Na seminariach doktorskich organizowanych do końca roku akademickiego 1997/1998, które godziłoby się raczej nazwać kolokwiami mediewistycznymi, problematyka archeologiczna, czy szerzej z zakresu historii kultury materialnej, była stale obecna. Na spotkaniach tych stałymi lub częstymi gośćmi byli przez wiele lat archeolodzy Teresa Uzdownska, Elżbieta Dąbrowska, dojeżdżająca początkowo z Krakowa, Jerzy Kruppé, Jan Sieklicki, Stanisław Tabaczyński, Halszka Szoldrska, Teresa Liana, Janusz Kramarek, archeolog–numizmatyk Stanisław Suchodolski, architekt Jerzy Tomaszewski, specjalizujący się w opracowywaniu odkopywanych relikwów architektury romańskiej, historycy–archeolodzy Zofia Podwińska, Maria Dembińska, Marta Młynarska–Kaletynowa, Halina Modrzewska, Jan Tyszkiewicz, Elżbieta Kowalczyk oraz historycy stale współpracujący z archeologami Teresa Dunin–Wąsowicz, Teresa i Ryszard Kiersnowscy, Tadeusz Rosłanowski, Kazimierz Pacuski, później Leszek Słupecki, prowadzący badania nad wierzeniami ludów słowiańskich i nordyckich. Prawie wszyscy są dziś profesorami tytularnymi lub uniwersyteckimi. Od czasu do czasu pojawiali się i inni archeolodzy, pragnący przedstawić wyniki swoich badań oraz usłyszeć opinię Profesora i bardziej doświadczonych kolegów. Nie zdarzyło się, aby Profesor komukolwiek odmówił możliwości przedstawienia swoich badań na seminarium czy lektury pracy mającej iść do druku. Gdy dostrzegał braki lub ułomności przedstawionych ustaleń, a nie chciał zniechęcać autora do dalszych studiów, komentował to dobrze znanymi słowami: „ja bym się temu jeszcze dokładnie przyjrzał” lub „przespałbym się z tym zagadnieniem”. Nigdy też żaden z uczestników seminariów nie został zniechęcony do swoich badań. Nader często w trakcie dyskusji raczył nas Profesor opowieściami o genezie jakichś obyczajów, tradycji kulturowych, etymologii słów. Dysponując wiedzą nie do ogarnięcia przez nas, wskazywał możliwości dalszych poszukiwań lub postawienia nowych pytań i co bardzo ważne, zwracał szczególną uwagę na używanie w mowie i piśmie poprawnego języka polskiego. Zapoznawał nas z najnowszymi publikacjami, zwłaszcza zagranicznymi, do których dostęp bywał ograniczony lub wręcz niemożliwy. Zachęcał do ich lektury i pisania recenzji oraz do publikowania drobnych prac już w czasie studiów, umożliwiał drukowanie wartościowych prac magisterskich, promując swoich uczniów i umożliwiając im zaistnienie w środowisku uczonych.

Uznając Profesora za swojego mistrza, nie używaliśmy tego określenia, pamiętni nauczki danej nam na którymś z seminariów doktorskich. Oto jedna z koleżanek, w trakcie prowadzonej dyskusji, chcąc przywołać jakąś opinię Profesora, użyła zwrotu „jak kiedyś napisał nasz Mistrz”. Błysk w oku Profesora i natychmiastowa puenta — czy państwo wiedzą kogo nazywano w średniowieczu mistrzem? — mistrza małodobrego! To wystarczyło, aby już nikt nigdy nie odważył się użyć tego słowa w obecności Profesora.

Z końcem lat sześćdziesiątych, wraz z zakończeniem obchodów tysiąclecia państwa polskiego, w miarę podejmowania coraz większych obowiązków związanych z odbudową, a następnie z przyjęciem funkcji Dyrektora Zamku Królewskiego w Warszawie (1980–1991), prezesurą w Polskiej Akademii Nauk (1981–1984, 1990–1992), zainteresowanie Profesora prowadzonymi badaniami wykopaliskowymi nieco osłabło. Niemniej od 1985 r. był On przewodniczącym Rady Naukowej do spraw badań osady Truso i kilkakrotnie wizytował wykopaliska w Janowie Pomorskim, interpretowane jako pozostałości po tym pruskim emporium handlowym nad Bałtykiem. Uczestniczył też Profesor w przygotowaniach związanych z obchodami tysiącletniej rocznicy śmierci biskupa praskiego Wojciecha. Z wielką radością przyjmował nadal Profesor zaproszenia na wykopaliska, jak choćby wtedy, gdy w końcu lat osiemdziesiątych udał się z Wojciechem Wróblewskim na badane wówczas wczesnośredniowieczne grodzisko w Grodzisku pod Liwem, co zaowocowało nieco później recenzją rozprawy doktorskiej tego archeologa.

Na zakończenie pozwolę sobie opowiedzieć małe zdarzenie, które głęboko zapadło w moją pamięć. Oto w sierpniu 1990 r. miałam prowadzić badania wykopaliskowe wału podłużnego o nazwie Szwedzki Wał, w Zimnej Wodzie, na dawnym pograniczu mazowiecko-pruskim. W końcu roku akademickiego dowiedziałam się, że w połowie sierpnia Profesor będzie jechał samochodem na konferencję w Elblągu, a więc będzie przejeżdżał w pobliżu prowadzonych przeze mnie wykopalisk. W tym miejscu muszę dodać, że to właśnie Profesor przed laty ukierunkował moje zainteresowania wałami podłużnymi, umożliwił mi publikację napisanej pod jego kierunkiem pracy magisterskiej poświęconej Wałom Żmijowych, a na prowadzonym przez Profesora seminarium doktorskim rozpoczęłam pisanie rozprawy doktorskiej poświęconej polskim wałom podłużnym, którą ukończyłam już w Instytucie Archeologii UW, ale której jednym z recenzentów był Profesor. Nie omieszkałam przeto poprosić Profesora o złożenie wizyty na wykopaliskach.

Moje napięcie w oczekiwaniu na zapowiedzianą wizytę udzieliło się studentom. 14 sierpnia, po dwóch godzinach oczekiwania, na leśnej przecince pojawiła się służbowa lancia, eskortowana przez samochód jednego ze studentów, który oczekiwał Profesora na rozstajach leśnych dróg. Z samochodu wysiadł elegancki pan w stroju prawie terenowym, z mapnikiem przy boku i po dokonaniu prezentacji rozpoczęliśmy przedstawianie naszych tegorocznych osiągnięć. Entuzjazm Profesora przeszedł moje najśmielsze oczekiwania. To najlepiej zachowane w Polsce umocnienie podłużne wywarło na Profesorze olbrzymie wrażenie. Przyznał, że nie spodziewał się, że jest tak potężne, tak doskonale zachowane i wkomponowane w krajobraz. Niestety, wizyta nie mogła trwać w nieskończoność i po dwóch godzinach Profesor opuścił nas. Gdy emocje opadły, zdałam sobie sprawę, że na wykopach dzieje się coś dziwnego. Panuje jakaś nienaturalna cisza. Mocno mnie to zaniepokoiło, obawiałam się, że stało się coś złego. Zaczęłam ostrożnie rozmowę i wówczas jedna ze studentek, z nieoczekiwaną determinacją zadała mi pytanie: „Czy to był na pewno Profesor Aleksander Gieysztor?” Oniemiałam, bo przecież wzajemna prezentacja była dokonana, rozmawialiśmy, żartowaliśmy, jedliśmy drugie śniadanie. Z kolei ja zadałam jakieś pytanie, na które otrzymałam odpowiedź: „Bo my, proszę pani, chcieliśmy się upewnić, bo teraz dopiero wiemy, jak powinien wyglądać i jak powinien się zachowywać Profesor Uniwersytetu”. I takim pozostanie Profesor w pamięci tych młodych archeologów, którzy tylko jeden raz spotkali się z nim osobiście.

Stefan Krzysztof Kuczyński — Aleksander Gieysztor and Auxiliary Historical Sciences

The author discusses the research activity and accomplishments of Professor Aleksander Gieysztor in auxiliary historical sciences. Emphasis is placed on the fact that Aleksander Gieysztor always attached great importance to such studies and that his work in this domain was pursued throughout the entire period of his activity, from the 1930s to the 1990s, including the Nazi occupation, and encompassed archive studies, Latin and Ruthenian palaeography, diplomatic, chronology, sphragistics, heraldic, historical genealogy, the history of art, the history of script, mediaeval Latin philology and the editing of sources. Prof. Gieysztor developed all those branches and thanks to his efforts some of them were included into the canon of the auxiliary historical studies taught at Polish universities.

Ryszard Kiersnowski — Reminiscences about Aleksander Gieysztor: „Millennium”

The article considers the activity of Aleksander Gieysztor as the head of the Chief Office for Studies on the Beginnings of the Polish State — an institution which in 1949–1953 planned, conducted and coordinated scientific research dealing, on a national scale, with the early mediaeval history of Poland. The author accentuates especially the role played by Prof. Gieysztor in the transformation of Polish mediaeval studies from a traditional discipline, based on written sources, into a domain of interdisciplinary investigations, which resorts to archaeological, linguistic, palaeobotanical and other sources on par with their written counterparts. R. Kiersnowski recalled the merits of Aleksander Gieysztor as the head of an institution composed of an almost 100-strong staff and collaborators as well as his contribution to the protection of scientific research against intervention on the part of the communist authorities. The article is based on the author's reminiscences.

Elżbieta Kowalczyk — Professor Aleksander Gieysztor — a Friend of Archaeology and Archaeologists

The author accentuates the fact that although Professor Aleksander Gieysztor was not a trained archaeologist and personally did not conduct excavations, he played an extremely important part in the development of Polish archaeology from the end of the 1940s to the 1990s. Fulfilling head functions in institutions dealing with archaeological research (Chief Office for Studies on the Beginnings of the Polish State, Institute of the History of Material Culture at the Polish Academy of Sciences) and participating in the issuing of publications devoted to archaeology Prof. Gieysztor inspired and supervised numerous excavations, and took part in discussions on their results. The Professor rendered nearer contact between archaeology and other historical sciences, increasing its role in becoming familiar with history, especially the Early Middle Ages. The article is based on pertinent literature and the author's reminiscences.

Przemysław Mrozowski — Aleksander Gieysztor as an Art Researcher and Expert

The author shows that lifelong interest in the history of art goes back to the university studies of Aleksander Gieysztor. It embraced a wide gamut of problems concerning the history of art and material culture from the Early Middle Ages to the end of the eighteenth century, revealed, alongside numerous publications, in participation in the reconstruction and outfitting of the interiors of the Royal Castle in Warsaw. P. Mrozowski underlines that Aleksander Gieysztor, predominantly an historian, was concerned mainly with the social determinants of artistic creativity; its aesthetic function tended to remain in the background. The author recalls that the Professor's characteristic feature was his capacity of integrating the scientific environment around great research targets and inspiring scientific studies; hence, so many of his ideas were continued in the publications of assorted authors.